

הקדמת יפת בן עלי לפירושו לספר משלי

אילנה ששון

מבוא

התנועה הקראית הייתה תנועה רפורמיסטית וייחודה בזה שדחתה את הסמכות המקודשת של התורה שבעל פה והתמקדה בלימוד וחקר המקרא, הטקסט המקודש ונושאים הקשורים אליו, כגון לשון המקרא, לקסיקוגרפיה ומסורה. בנוסף לדחיית הסמכות הבלעדית של המשנה והתלמוד פיתחו הקראים סגנון חיבור אופייני,¹ ואף חרגו מגבולות החומש וכללו את כל ספרי המקרא בחיפושם אחר מקורות להלכה. פירושי הקראים נכתבו בצורה מסודרת ומאורגנת על פי סדר הספרים במקרא, וכן נכתבו בהתאם למוסכמות הכתיבה בנות הזמן. הם כללו מבואות שיטתיים, נכתבו בגוף ראשון ותחת שם המחבר, והם פנו אל הקורא בגוף שני, כדרך פנייה אישית. רינה דרורי, שחקרה את הספרות הקראית, מראה שמאפיינים אלה הולמים את מה שהיא מכנה "המודל הערבי". המודל הזה, שעקרונותיו משמשים גם במחקר המודרני, היה בשימוש בעולם האסלאם של המאה העשירית והוא אומץ על ידי בני השכבה האינטלקטואלית היהודית, כגון רס"ג וחכמי הקראים, ובכלל זה יפת בן עלי.² כתיבת מבואות אופיינית לכתיבה בסגנון רשמי. הפירושים שנכתבו בהתאם למודל הערבי לא נכתבו לצורך שימוש פרטי אלא כוונו לקהל תלמידים. המבואות של פירושים אלה משקפים גישה שיטתית ומציגים בפני הקורא את נסיבות החיבור

1 לעניין המוטיבציה והדינאמיקה של דחיית התורה שבעל פה על ידי הקראים מצד אחד והתמקדותם בחקר התורה שבכתב, כלומר המקרא, ראו, בין השאר, פוליאק, היפוך, וכן פוליאק, אוריינות.

2 ראו דרורי, מגעים, עמ' 55-128. על תרומת הספרות הקראית לספרות היהודית במאה העשירית ראו דרורי, הספרות הקראית. על מורכבות האימוץ של המודל הערבי בספרות הקראית ועל תפקיד מודלים רבניים חילופיים בהתפתחות של הספרות הקראית ראו פוליאק, מגמות. לדיון נוסף בסגנון הכתיבה של הקראים ראו גולדשטיין, חיבור, וכן גולדשטיין, פרשנות, עמ' 118-17; ווקסלר, אסתר, עמ' 13-90; רובינסון, פרישות, עמ' 108-77; וחובנבסקה, בראשית, עמ' 17-12, 90-59.

ומטרותיו, את שיטת הכתיבה ואת סיווג הטקסט המקראי.³ אבוכר שרייבי, שחקר את סוגת המבואות בתקופה האסלאמית, מסביר שניתן למצוא את מקורו של מבנה המבואות בספרות היוונית הקלאסית. הוא טוען שהמבואות כתובים במתכונת של שלושה רכיבים, הם כולם פותחים בקריאה בשם או תואר, ולאחריה דיון בנושאי המבוא, ומסתיימים בקריאת ברכה.⁴ ירחמיאל ברודי, העוסק במונוגרפים שהחלו להופיע בספרות הערבית-יהודית בתקופת רס"ג, מוסיף ואומר שהקריאות המופיעות במבואות אלו נבחרות בהתאם לנושא החיבור עצמו.⁵ אכן, לא רק שיפת כתב את מבואותיו בהתאם למבנה שלושת רכיבי המבוא, הוא גם בוחר את תיאורי האל הפותחים בהתאם לנושא הספר. אחרון התיאורים בפתיחת הקדמתו לספר משלי, 'מעניק החכמה', שם דגש על הנושא המרכזי בספר משלי.⁶

בפירושו למשלי יח 13 יפת דן באמנות הרטוריקה ואומר שלדיבור נכון יש חוקיות ומבנה והוא צריך לכלול הקדמה וסיום.⁷ נאמן לשיטתו יפת מקדים את

3 שם, עמ' 102, 105.

4 שרייבי מראה שמבנה זה אופייני למכתבים אדמיניסטרטיביים שנכתבו בחצרות הח'ליפות, אך ניתן למצוא ממותם גם במכתבים אדמיניסטרטיביים יוונים ואף מהתקופה הפרעונית. ובאשר לדיון בנושא המבוא, שגם הוא מזכיר את המודל היווני, הוא מראה שכרוב המבואות יש דיון בכותרת, בתוכן הטקסט, מטרתו, ושימוש, וכן דיון בחיבור, בשיטה ובארגון. אכן אפשר לראות מרכיבים אלה במבואות שכתבו יפת ורס"ג. ראו שרייבי, סוגת המבוא, עמ' 93-97. לדיון במבואות בספרות ערבית ראו פרימרק, הקדמה, עמ' 496-495. ראו גם ריאד, מבוא.

5 ברודי טוען שמונוגרפים אלה היו נאמנים למודל הערבי והיו מסודרים בצורה שיטתית וכתובים על ידי מחבר אחד שזהותו ידועה, להבדיל מספרות רבנית קודמת שבה לעיתים קרובות החיבור היה אוסף של תעודות. מחברי מונוגרפיות אלה נתנו ליצירותיהם כותרות בעצמם ואף כתבו להן מבואות, שלא כמו חיבורים שקדמו להן, אשר כותרותיהם ניתנו על ידי הקוראים ואשר לא כללו מבואות. ברודי, ספרות הגאונים, עמ' 147-149.

6 חשוב לציין שגישתו של רס"ג לספר משלי, כפי שמצטיירת מהקדמתו, שונה מזו של יפת. בעוד יפת רואה בספר משלי כמקור הטוב ביותר השני לאחר החומש ליריעת ההלכה וההתנהגות האתית, רס"ג רואה בספר מדריך כללי בחיפוש אחר ידע, ובהתאם לכך הוא מכנה את ספר משלי כתאב טלב אלהכמה, כלומר ספר חיפוש החכמה. רס"ג, כמו יפת, מסווג את תוכן הספר לקטגוריות, אך אלו שונות מהקטגוריות של יפת ומשקפות את גישתו לטקסט. לדיון משווה בין ההקדמות של יפת ורס"ג למשלי ראו ששון, סעדיה, עמ' 161-164.

7 לטקסט במקור עיינו ששון, משלי, עמ' 349. בעוד שנהיר שאומנות הרטוריקה בת תקופתו הייתה ידועה ליפת, הוא אינו דן בפרטי הנושא. מעניין להשוות זאת לפירוש סעדיה למשלי כה 11, שם הוא מציג עשרה כללים הקשורים ברטוריקה כתובה ובעל פה. שלושה עקרונות עוסקים בכתיבת חיבור, שלושה אחרים עוסקים בדיבור בעל פה, שניים עוסקים

פירושו לכל ספר מספרי המקרא במבואות. בדרך כלל המבוא מפוצל לשני חלקים, האחד מקדים את הפירוש והשני טבוע בתוך פירושו לפסקה הראשונה של הספר.⁸ הסיבה לכך נעוצה בהנחה שהמקרא נכתב בהתאם לעקרונות החיבור המקובלים, ושגם הוא כולל הקדמות. אי לכך יפת מניח שהפסקה הראשונה של כל ספר מקראי מהווה הקדמה שחोברה על ידי הסופר המקראי.⁹

כבר בראשית דרכו הפרשנית, בהקדמה לפירושו לבראשית, יפת מציב לעצמו שתי מטרות.¹⁰ הראשונה היא תרגום מילולי של מילות הספר, והשנייה היא יצירת פירוש המונחה על ידי המשמעות המילולית של מילות הספר. יפת נשאר נאמן למטרותיו אלה, וגם בהקדמה לפירושו לספר משלי הוא חוזר ואומר "ועתה נתחיל לכתוב תרגום (שְׁרָח) מדויק של מילות כל פסוק ופסוק ופירושום".¹¹

במאמר זה אציג את הקדמת יפת בן עלי לתרגומו הערבי ולפירושו לספר משלי ואדון בה. יפת פותח את החלק הראשון במבוא שלו לספר משלי ברשימה של תיאורי הבורא ברוח הרוגמה המעֵתֶזֶלִית.¹² אחרון התיאורים, 'מעניק החכמה' (ואהב אלחכמה) משמש מעבר לדיון בנושא המרכזי של המבוא. החכמה, שהיא הנושא המרכזי בספר משלי, היא זו המבדילה המובהקת בין בני האדם לעולם החי, טוען פרשננו. יפת דן בשתי דרכים לקבלת החכמה, הדרך השכלית וזו המוענקת בדרך ההתגלות. ידע הנרכש באמצעות האינטלקט נקרא עֵקְלִיָּאת, ואילו ידע הנרכש באמצעות ההתגלות נקרא סְמֵעִיָּאת.¹³ שני סוגי הידע נובעים מהאל, אומר יפת,

באירגון החומר, והשניים האחרונים עוסקים באומנות הפולמוס. כאשר להקדמה, סעדיה אומר, "אלא שממה שכולל כל ספר רצוי שתהיה הקדמתו מבארת את מטרתו, ואם אפשר להקדים ממנו כללים או כל כלליו בהקדמתו הרי הוא יותר ערוך ומתוקן", קאפח, משלי, עמ' 198-202. על גישת אבן נוח ואבו אלפרג' הרון להקדמות וסיומות כפי שמשקפת בתלכיץ ראו גולדשטיין, פרשנות, עמ' 95-100.

8 לדיון בחלוקה לפרשיות כפי שמשקפת בפירושי יפת עיינו ששון, מסורה.

9 לעניין הקשר בין המבוא של הפרשן ופתיחת הספר המקראי ראו דרורי, מגעים, עמ' 116-118. לדיון במבואות של יפת, ובמיוחד המבוא שלו לפירושו לספר תהילים ראו, סימון, גישות, עמ' 67-95.

10 למבוא של יפת לספר בראשית עיינו בן-שמאי, כתבי היד, עמ' 27-28. ראו גם בן-שמאי, שיטות, עמ' 63-67; פוליאק, מסורת, עמ' 41, 293.

11 לטקסט המקורי עיינו, ששון, משלי, עמ' 185.

12 לדיון בעקרונות המעֵתֶזֶלִית כפי שמשקפים ברשימת תאורי האל של יפת ראו ששון, משלי, עמ' 85-88. ראו גם ווקסלר, אסתר, עמ' 40-47; ארדר, מעתולה. על הזרם המעֵתֶזֶלִית ראו, גימרט, מעתולה, עמ' 787-789.

13 בדומה לידע האנושי, גם המצוות חולקו למצוות שכליות (עקליאת) ושמעיות (סמעיות). מקור חלוקה זו בתיאולוגיה המעֵתֶזֶלִית שאומצה גם על ידי תאולוגים יהודים כגון רס"ג

ואף אחד מהם לא נרכש בבת אחת, אלא זהו תהליך ארוך. יפת דן בערוצים השונים שדרכם ניתן לרכוש שני סוגי ידע אלה. בעוד ניתן לרכוש את הראשון באמצעות התבוננות של הפרט או דרך התנסות של אחרים, הרי השני מוענק אך ורק דרך התגלות אלוהית. הראשון נגיש לכל בני האדם בעלי תפקוד נכון, והשני מתגלה אך ורק לשליחים יחידי סגולה, והם מורים אותו לשאר בני האדם באמצעות מופתים וניסים אלוהיים. כפי שניתן לרכוש את הידע השכלי בקלות יחסית על ידי עיון בספרים שנכתבו על ידי אנשים שעמלו וחקרו, כך גם ניתן לרכוש את ידע ההתגלות על ידי עיון בספרים של אנשים מלומדים. ספרי הנביאים¹⁴ הם המקור הטוב ביותר לידע זה, טוען יפת, כיוון שהוסרו מהם טעויות ושגיאות (וארתפע מנה אלזל ואלשבהה). וכך, יפת מסכם ואומר שהמקור הטוב ביותר להלכה ולהתנהגות אתית (אלאדאב) אחרי החומש הוא ספר משלי, בגלל היותו מתומצת ומדויק. בהמשך הוא מפרט את יתרון ספר משלי למיצוי ההלכה על פני ספרי שלמה האחרים.¹⁵ חלק זה של המבוא מסתיים בקריאה להתחיל במשימה ובבקשה להדרכה והצלחה מהאל.¹⁶ בחלק השני של המבוא, המשולב בפירושו למשלי א' 1-7, יפת עוסק באבחון, סיווג ומידוד תוכני הספר. הסיווג הוא אחד המאפיינים של פירושי המקרא שנכתבו לפי המודל הערבי. בדיוק כפי שהמחבר מודע לשיטתיות בכתיבתו שלו, כך הוא מקדיש דיון לשיטתיות שבטקסט המקראי.¹⁷ יפת מחלק את הספר לחמישה חלקים בהתאם למילות פתיחה. שלושה חלקים פותחים במילה 'משלי' (משלי א' 1, משלי י' 1, משלי כה' 1) ושניים במילה 'דברי' (משלי ל' 1, משלי לא' 1). הוא מביא בפני הקורא רשימה של אחת עשרה קטגוריות, אשר כל אחת מהן מציינת נושא אחר הנידון בספר. זיהוי קטגוריות אלה מבוסס על מילות מפתח המופיעות במשלי א' 2-7, אי לכך כוללת הרשימה את המושגים הבאים: חֶכְמָה, מוֹסֵר, בִּינָה (משלי א' 2), מוֹסֵר הַשִּׁכָּל (משלי א' 3), עֲרָמָה, דַּעַת, מְזֻמָּה (משלי א' 4), לְקַח (משלי א' 5), מְשָׁל, חִידוֹת (משלי א' 6), יָרָאת ה' (משלי א' 7). לאחר שהוא מסביר את הקטגוריות האלה,

ויפת. המצוות השכליות הן מצוות שהשכל מקבלן ואין צורך בהתגלות נבואית להבין את ההיגיון מאחוריהן. המצוות השמעיות, כלומר אלו הניתנות בהתגלות נבואית, אינן בהכרח מובנות באמצעות ההיגיון והאינטואיציה ויש צורך במנהיג רוחני להורות אותן לחוג המאמינים. ראו גרדט, עקליאת. ראו גם טריטון, חינוך, עמ' 134.

14 יפת רואה בשלמה נביא. ראו פירושו למשלי א' 1.

15 יפת מתכוון לשה"ש וקהלת המיוחסים שניהם לשלמה על פי המסורת היהודית.

16 לדיון במקורות הידע ומגבלות האינטלקט האנושי, כפי שמציגים אותם יפת וקרסאני, ראו בן-שמאי, שיטות, עמ' 50-111. ראו גם שם, עמ' 56-58 דיון על המבוא של יפת לספר משלי. עיינו גם סימון, גישות, עמ' 67-95.

17 ראו רדורי, מגעים, עמ' 119-120.

דן יפת באחרונה – יראת ה' – ביחס למושג הידע. הוא מסכם חלק זה של המבוא באזהרה נגד התעסקות בידע חיצוני, כלומר ידע שאינו קשור במקרא ובמצוות.

הטקסט¹⁸

שרח ספר משלי שלמה מן כלאם אלשיך
אלעאלם אלפאצל אבו עלי אלכצרי תנצב"ה
בשם יוי אל עולם יתברך שמו

תבארך אללה אלקדים אלואחד אחי אלקאדר אלחכים אלעזיו ואהב אלחכמה לנוע אלאנסאן פשרף בהא עלי גירה מן אלחיואן כקול אלחכים מלפנו מבהמות יער. ואשאר בדלך אלי אלעקל אלדי כצה בה דון גירה ומע דלך פקד אכסבה מעארף וחכמה הי אראב והי איצא מתפרעה גרא וליס מנהא שי לחיואן אכר. תם אן אלכאלק תע' עלמהם חכמה אכרי והי אלמערופה מן טריק אלסמע. פאדא ערף אלאנסאן הרה אלחלאתה פקד אכמל אלי גמיע מא יחתאג אליה לאמור דניאה ואכרתה פאמא מא יקף עליה מן אלעקל פקד ימיזיה ויקף עליה מן נפסה אדא אכמל עקלה וקד יקרב אליה מערפה דלך מן תעלים גירה אלדי קד תעב ובחת פיערפה דלך ויקרבה. ואמא מא יערפה מן טריק אלסמע פליס יקף עלי דלך לא אלא מן טריק אלנבוה פקד סאוא בדיה אלעקל לבדיהה אלסמע פי אן אצל אלאתנין מן ענד אללה לא גירה ואנמא יכאלף בדיהה אלעקל לבדיהה אלסמע פי וגה ואחד והו אן בדיההאלעקל הו לכל שכץ ושכץ מן נוע אלאנסאן אדא לם יערץ לה אפה כמה קד יערץ לחואסה אעני בצרה ואדנה וסאיר חואסה וליס יגב מתל דלך פי אלסמע אן יכאטב אללה גל דכרה לכל שכץ ושכץ מן נוע אלאנסאן ואלדי אוגב דלך פי אלעקל דון אלסמע הו אן אלסמע יתנאולה אלעאקל ולדלך לם יקבלה פמן דלך וגב אן יכון פרק בין אלעקל ואלסמע עלי מא בינא. ואלסמע יקבלה אלאנסאן בדלאיל ינצבהא אללה לרסולה אלמבעות והו אלמעגזו אלדי יפעלה אללה עלי יד רסולה אלדי אדא מיה אלנאטר אלעאקל יעלם אנה לא יגוז אן יכון דלך אלפעל למכלוק פענד דלך יקבלה ויחצלה ויעתקד צחתה כמה יעתקד אלעקליאת ואלמחוסוסאת. ואלעקליאת ואלסמעיות גמיעא ליס תחצל לללנסאן פי אלוקת אלואחד ואנמא תחצל לה פי אלאוקאת שי פשי אלי אן יכמל לה גואמעהא כ"ק בישישים חקמה וכמא קד יקרב עלי אלמתעלם אלעקליאת אדא סמע דלך ממזן קד תעב ובחת חק אלבחת כדאך קד יקרב אליה

18 הטקסט המוגש כאן נלקח מכתב היד Adler 3356 השייך לבית המדרש לרבנים בניו יורק. למהדרה הביקורתית ולהשוואה עם כתבי יד אחרים ראו ששון, משלי, עמ' 183-188. תודתי נתונה לספריית בית המדרש לרבנים על הרשות שניתנה לי לפרסם חומר זה.

סאיר אלעלום אדא קרא כתב אלעלמא פיתנאולהא ען קרב ויקל תעבה ומע דלך פאן אלבאחת קד יגלט פי טריק אלבחת ואדא קרא כתב אלעלמא אלדי קד תעבו וצפו כל קול פיקרב תאולה ויקף עלי עלם קד צפא ואחרי ואגדר אן יכו דלך מן קול ולי ונבי אלדי לא ישך פי אן אלזלל ואלגלט מנפי ענה והי כתב אלאנביא עאל"ס אלדי יקף אלטאלב מנהא עלי עלם אכבאר אלולין וסירהם ויקף עלי שראיע אללה ומנהא יקף עלי אדאב אלדין ואלדניא וסאיר מצאלח דניאה ואכרתה. והדא ואן כאן מכתוב פי כתב אלאנביא פליס מנהא אכבאר כטיב יגמע דלך עלי נסק אלקול מתל ספר משלי שלמה פאנה קד גמע דלך פי דיואנה כקו' פי תוסטה הלא כתבתני לך שלישים במעצות ודעת. פמן טאל עמרה וקל תעבה פהו יתנאולה ען קרב ולא יתעב פיה שדידא ומן קצר עמרה וקרא גירה מן אלכתב פקד יצל אלי אלחק וקד לא יצל ואדא קרא משלי פקרב אליה מערפתה ומעתקדה לאנה קד עלם אנה לא גלט פיה וארתפע מנה אלזלל ואלשבהה. פליס בעד תוראה מוסי עאל"ס למערפה אלעלם ואלאדאב מתל (משלין) ודלך אן לסלימאן עאל"ס ג' כתב אלולל הו הדא (והו אולה) א ומקדם עליה ואלב' שיר השירים והו פי (מעני אפועאל אללה מע אמה ישראל עלי צרוב מכתלפה ואלג' כתאב אלזוהר והו לסאיר אלנאס כאפה לים יכך בה קום דון קום וספר משלי מקדם עלי גירה והו אלצל ומא טואה בעדה. והא נחן נבטרי בשרח לפט פסוק פסוק באכתצאר ומעאניה ומן ואהב אלחכמה נסל אלמערפה אלי אלהרי ואלתופיק אלי אלחק (ב)פצלה וכרמה.

פרק א

א, 1-7

- (1) משלי שלמה בן דוד מלך ישראל: הדה אמתאל סלימאן בן דאוד אלדי כאן מלך עלי ישראל:
- (2) לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה: יעלם אלנאס מנהא אלחכמה (וואלא)רב ויפהמון מנהא אקאויל אלפהם:
- (3) לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומשרים: ויאכד אלנאס מנהא ארב אלעקל ואלעקל ואלחכם ואלמסתקימאת:
- (4) לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה: ותעטי אלגפל אלכבת ואלחרת עלם והמה:
- (5) ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבלות יקנה: פאדא סמע אלחכים יזאד תעלימא ואלפהם יקתני אלחייל:
- (6) להבין משל ומליצה דברי חכמים וחדיתם: לאפהאם אלנאס אלמתל ואלתרגמה וכטב אלחכמא ונואדרהם:

(7) יִרְאֵת יְהוָה רֵאשִׁית דְּעַת חֲכָמָה וּמוֹסָר אֲוִילִים בְּזוֹ: מְכַאפֵּה אֱלֹהִים אוֹל אֲלֵמֶעֱרַפֵּה פֶּאֱלַחֲכֵמָה וְאֵלֶאֱרַב אֲזַדְרוֹ אֲלֶגְאֵהֲלִין:

נסב הוא אלכתאב אלי סלימאן בן דאוד עליהמא אלס' ליערפנא אן קאילה חכים בן חכים נבי בן נבי פירגב אלנאס אלי סמאעה ותעלימה. והדה אלספר כמסה אגזא תלתה מנהא ענואנהא מְשָׁלִי ואתנין ענואנהא דְּבָרִי. ווגרנא לפטֵה מְשָׁל פי כתאבנא עלי תלתה אנהא מנהא קול מנצוב עלי צרב אלמתל וליס אלגרץ פיה טאהרה ודאך מתל הנְשֵׁר הגְדוֹל וג' ומתל הנְנִי מְצִית־בְּךָ אֵשׁ וג' וכתיר מתלה. ומנהא מא ימתל שי בשי ואלאתנין חקיקין מתל כחמין לשנים וג' כמים הפנים לפנים וג'. ומנהא קול מוצוע עלי צרב מן אלסגע כקו' חֲכָמוֹת בְּנִתָּה בֵּיתָהּ וּמֵא גְרִי מְגָרָה. ובעד אן צדר במעאני הוא אלספר אנה משלים רגע יפננה פדכר אחדי עשר לפטֵה הי גואמע מעאני הוא אלספר והי חֲכָמָה וּמוֹסָר וּבִינָה מוֹסָר הַשְּׁפָל עֲרָמָה דְּעַת מְזֻמָּה לְקַח מְשָׁל חִירוֹת יִרְאֵת יוֹי. פאמא אלחֲכָמָה הי אצול אלעלום אעני בראיה אלעקל ואלסמע. ואלבינה פהי מא אסתכרגה אלעאלם באלנטר מן אלעקליאת ואלסמעיות גמיעֵא ואליהא אשאר בקו' אֲמְרֵי בִינָה. ואלמוסר הו צרוב אלאחכאם מן קתל ועיב וצרב וחכס וגרם ותוביך פגעלהא אלהה תאדיב ללנאס לןר[ת]דעו מנהא אלבאקיין כ"ק פי בעצהא וְכָל־הָעַם יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ. וקו' מוֹסָר הַשְּׁפָל הי אדאב עקליה ואסעה גְדָא ולדלך קאל פיהא הַשְּׁפָל מתל קו' לְךָ־אֶל־נַמְלָה עֲצֵל ומתל קו' עַל־שֶׁרָה אִישׁ־עֲצֵל עֲבָרְתִי. ודכר ג' אֵלֶפְאֵט והי צְדָק <וּמְשָׁפֵט> וּמְשָׁרִים פערף אן אלחֲכָמָה צְדָק וּלְמוֹסָר מְשָׁפֵט וּמְשָׁרִים. ובעד אן דכר הדה אלארבעה קאל לְתַת לְפִתְאִים עֲרָמָה והדא איצא כאב ואסע לאנהא צרוב ודאך קו' לא תפעל כדי וכדי נטיר קו' בְּנֵי אִם־יִפְתוּךָ חֲטָאִים אֶל־תִּבֵּא וּתְמַאֵם אֶלְקוֹל פֶּאֱלִי הִדֵּא אֲלַגְנֵס יִשִּׁיר בְּקוֹ לְתַת לְפִתְאִים עֲרָמָה. ואלדעע הי מערפה אלאשיא אלי אין תנתהי והי איצא ואסעה כמא [דכר] דלך פי פצל אלזונה. ואלמזמה הי חת אחרת עלי אלתעלים ליהמה אלתעלים למנאפע תחצל לה וצרר ינדפע ענה. ואללֶקַח הו אן אֶלְחָכְם אדא סמע מא קאלה סלימאן בן דאוד אדאד עלמֵא לאן פיה פרוע כתיר מן אלמְצוֹת מתל קו' אֶל־תֵּאֱמַר לְרַעְךָ לֶךְ וָשׁוּב וּמִתֵּל קוֹלָה לְמָה־יִקַּח מִשׁ מִתְחַתֶּיךָ. ואלמְשָׁל קד תקדם פיה אלקול לעלה אן יכון אשאר בה פי הוא אלי מא דכרה פי אכר אלספר מתל קו' שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי וּנְטָרָה. ואלחירות הי אלאקאויל אלמוצועה לאגראץ והו אלבאב אלדי יקדם דכרה כקו' ען אלחכמה אנהא בנת דארהא וטבכת ומזגת אלכמר וארסלת אלגואר ונחו דלך כתיר פי מְשָׁלִי והדא נטיר קול שמשון מְהֵאֲכֵל יֵצֵא מֵאֲכֵל. וקאל פי הוא אלבאב דְּבָרֵי חֲכָמִים לאנה קד תקדם למן סבקה מן אלחכמא מתל דלך והדא אלבאב יצלח למן יקף עלי אלעלום [וא]לגִּלְיָהּ ועלי אלקול אלדי הו עלי טאהרה ליס לה תאויל [ו]לא באטן. יִרְאֵת יוֹי הי אלסאבקה לסאיר אלמעאריף [במעני אנה] מן לם יכאף אלהה לם יטלב שי מן דלך [והנהנא] מערפה תסבכ מְכַאפֵּה

אללה וההנא מערפּה אולהא מכאפּה אללה פאלמערפּה אלתי תסבּק מכאפּה אללה הי מערפּה אללה תע' בדלאילה פאדא ערפּנאה וגב עלינא חנינד אן נערף מנאזל אלאשיא ענדה [מן] חסן וקביח פנתגנב ען פעל אלקביח ונבאדר אלי פעל אלחסן פאן לם נכאפה ונתקי עקובתה לם נתגנב אלמעאצי ונפעל אואמרה פלדלך קאל יראת יוי ראשית דעת. פחת אלנאס פי אכר הדה אלפצל עלי [מכאפּה אללה ויתגה אללה איצא פי קו' יראת יוי ראשית דעת אנה אשאר בה אלי אלעלום אלתי ליסת שרעיה מתל עלם סיר אלכואכב ועלם אלטב ואלהנדרסה וסאיר אלעלום אלמוגודה פקאל יראת יוי ראשית דעת יעני מכאפּה אללה אול כל עלם מתל וראשית שפנים ימשחו. תם קאל חכמה ומוסר אוילים בּזו פדכר אללפטתין אלאולתין מן י"א לפטה והי אלאצל פערף אן לא קדר להא ענד אלגאהל וקד וצף סלימאן פי הדה אלספר שרפּהא ומעטם נפעאה פלו [ערפו] מקדארהא לם יחקרוהא בל כאנו ישפּוהא כ"ק [ערומים יכתרו ובעד אן צדר בגואמע אגראן] הדה אלספר אכד יתכלם פי כל פן ופן ממה צדר בה.

תרגום

תרגום ספר משלי שלמה מדברי הזקן המלומד החסיד אבו עלי אלבצרי תנצב"ה בשם ה' אל עולם יתברך שמו
 יבורך האל הקדום, היחיד, החי, הכול־יכול, החכם, האדיר, מעניק החכמה לבני האדם, ובכך מרומם אותם משאר בעלי החיים כמו שאמר החכם מלפּנו מִבְּהֵמָה יָעַר (איוב לה 11). הוא (=הסופר) מצביע בכך על האינטלקט שבו הוא ייחד את בני המין האנושי מזולתם. בנוסף לכך, הוא כבר העניק לו סוגי ידע וחכמה שהם כללי התנהגות (אדאב) וגם אלה מסועפים מאוד ואין מהם בקרב חיות אחרות. וכן הורה להם הבורא חכמה אחרת, הלוא היא הנודעת באמצעות השמיעה.¹⁹ וכאשר יודע האדם את שלושת אלה²⁰ הרי הוא מגיע לשלמות לצורכי חייו הגשמיים וחי העולם הבא. כל מה שעומד עליו האדם בזכות האינטלקט הרי הוא בורר מתוך עצמו במידה ששכלו תקין. הוא יכול לקרב אותו לידע זה בהוראת אדם אחר אשר עמל וחקר ואחר כך הורה אותו לו וקרבו אליו. ואולם הידע הנובע מההתגלות, אין אדם עומד עליו אלא באמצעות הנבואה. וכבר הושווה מקור האינטלקט למקור ההתגלות בכך ששניהם מקורם באל לבדו, אלא שמקור האינטלקט שונה ממקור ההתגלות בהיבט אחד והוא שמקור האינטלקט מוענק לכל אדם ואדם בן המין האנושי בתנאי

19 השמיעה משמעותה ההתגלות, וכך אתרגם בהמשך.

20 הכוונה כאן: א. לאינטלקט; ב. לסוגי ידע חכמה וכללי התנהגות; ג. לחכמה הנודעת באמצעות השמיעה, כלומר ההתגלות.

שאינן לו מום כלשהו בחושיו, אני מתכוון לחוש הראייה ולחוש השמיעה ולשאר חושיו. ואין הכרח כזה בעניין ההתגלות שהאל, יתעלה זכרו, יגלה אותה לכל אדם ואדם בן המין האנושי, כפי שחייב באינטלקט, אך בשונה מההתגלות שאותה בוחן ברה"שכל ואינו מקבלה. לכן יש צורך להבחין בין האינטלקט וההתגלות בהתאם להסבר שלנו. את ההתגלות מקבל האדם בעזרת ההוכחות שהאל מעמיד בפני שליחו, ואלו הם המופתים שהאל עושה בעזרת שליחו, וכאשר בוחן אותם האדם בעל שיקול הדעת, וברה"שכל, הוא יודע שלא ייתכן שיהיו אלה מעשי האדם הנברא ולכן הוא מקבל אותם ומאמין בנכונותם באותה מידה שהוא מאמין בחכמה השכלית ובאמת הנתפסת דרך החושים. החכמה השכלית והחכמה ההתגלותית כאחד אינן נרכשות בעת אחת אלא קמעה-קמעה עניין-עניין, עד אשר הן כולן נרכשות, כמו שנאמר בַּיְשִׁישִׁים חֻכְמָה (איוב יב 12). כפי שמקבל התלמיד את החכמה השכלית כאשר הוא שומע אותה מזה שעמל וחקר חקירה נכונה, כך הוא מקבל את שאר החכמות כאשר הוא קורא בספרי המלומדים ומשיגן בזמן קצר ועמלו מוקל עליו. יחד עם זאת, חוקר זה עלול לטעות בתהליך החקירה, אך כאשר יקרא את ספרי המלומדים אשר עמלו וצרפו כל אמירה הרי הוא יגיע ליעדו במהירות ויעמוד על החכמה הצרופה. על אחת כמה וכמה, כאשר (ילמד) את דברי המנהיגים והנביאים אשר אין ספק שדבריהם נקיים מכל טעות ושגיאה, כגון ספרי הנביאים, עה"ש, אשר בעזרתם לומד התלמיד על מדע, תולדות האבות ואורחות חייהם, וכן הוא עומד על ההלכה האלוהית ועל כללי האתיקה הרוחנית והגשמית (אדאב אלדין ואלדניא) וכל הקשור בהכשרתו בעולם הזה ובעולם הבא. גם אם כל זה כתוב בספרי הנביאים אין באף אחד מהם אמירות הערוכות כמו בספר משלי שלמה, אשר הוא כבר אסף באסופה שלו כפי שנאמר בו הֲלֹא כְּתַבְתִּי לְךָ שְׁלִישִׁים בְּמַעֲצוֹת וְדַעַת (משלי כב 20). מי שארכה רוחו, ואשר עבודתו קלה עבורו ישיג זאת בהקדם וללא מאמץ רב, אך מי שקצרה רוחו והוא קורא את ספרים אחרים, יש שיגיע אל האמת ויש שלא. אך אם יקרא את משלי יגיע אל ידיעתה ואל האמונה בה, שהרי הוא יודע שאין בו שגגה והוסרו ממנו כל טעות וספק. שהרי לאחר תורת משה, עה"ש, אין טוב מספר משלי לדעת את הידיעה וכללי האתיקה, וכל זאת כיוון שלשלמה, עה"ש, שלושה ספרים, הראשון הוא זה והוא המקדים אותם ומשמש להם מבוא. השני הוא שיר השירים והוא עוסק בפועליו של האל בעם ישראל בהיבטים השונים. השלישי הוא קהלת (ספר הפרישות) והוא מיועד ומתאים לכל האנשים ואינו מבחין בין אומה אחת למשניה. ספר משלי מהווה מבוא לאחרים והוא המקור שלהם ואין שני לו. וכעת נתחיל לתרגם את מילות כל פסוק ופסוק (ולפרש) בקצרה את משמעויותיו, ומאת נותן החכמה נבקש שיעניק לנו ידע, הדרכה והצלחה (בחתירה אל) האמת באמצעות כבודו ונדיבותו.

פרק א 1-7

1. מְשָׁלֵי שְׁלֹמֹה בְּ-דָוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: אלו משלי שלמה בן דוד אשר היה מלך על ישראל.
2. לְדַעַת חֻכְמָה וּמוֹסָר לְהַבִּין אֲמָרֵי בִינָה: כדי שילמדו מהם האנשים חכמה וכללי אתיקה ויבינו מהם אמרי בינה.
3. לְקַחַת מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל צְדָק וּמִשְׁפָּט וּמִשְׁרִים: כדי שייקחו מהם האנשים מוסר השכל ומשפט ומישרים.
4. לְתַת לַפְתָּאִים עֲרָמָה לְנַעַר דַּעַת וּמְזֻמָּה: ולתת לפתאים ערמה ולנער דעת ומזמה.
5. 5 יִשְׁמַע חָכֵם וְיוֹסֵף לְקַח וּנְבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה: כאשר ישמע החכם יוסיף ידע ונבון יקנה תחבולות.
6. לְהַבִּין מְשָׁל וּמְלִיצָה דְבָרֵי חֻכְמִים וְחִידוֹתָם: להבהיר לאנשים משל תרגום דברי חכמים וחידותיהם.
7. יִרְאֵת יְהוָה רֵאשִׁית דַּעַת חֻכְמָה וּמוֹסָר אוֹיְלִים בְּזוֹ: יראת ה' ראשית דעת וחכמה ומוסר בוז אוילים.

ספר זה מיוחס לשלמה בן דוד עה"ש ליידע אותנו שאומרו הוא חכם בן חכם, נביא בן נביא, כדי שיעודד את האנשים לשומעו וללומדו.²¹ ספר זה מחולק לחמישה חלקים, שלושה מהם כותרתם מְשָׁלֵי וּשְׁנַיִם מהם כותרתם דְבָרֵי. מצאנו שיש שלוש משמעויות למילה מְשָׁלֵי בספרנו, האחת – מאמר הבנוי על דרך המשל ואין הכוונה להבינו על פי פשוטו, וזאת כמו משל הַנְּשָׂר הַגְּדוֹל (יחזקאל יז 3) וג' וכמו משל הפרק הַנְּבִי מְצִית־כֶּבֶד אֵשׁ (יחזקאל כא 3) וג' ויש רבים כאלה. המשמעות השנייה – מאמר שבו דבר מושווה בדבר ושניהם נאמרו כפשוטם כמו פַּחְמִץ לְשָׁנַיִם (משלי י 26) וג', פְּמִים הַפְּנִים לְפָנַיִם (משלי כז 19). והמשמעות השלישית – מאמר הנאמר על דרך פרוזה מחורזת כגון חֻכְמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה (משלי ט 1) וכיוצא בזה. אחרי שנתן הקדמה המסבירה את סוגת הספר שהוא כתוב משלים, החל לפרט ומנה אחד עשר

21 בעוד שבחלקה הראשון של ההקדמה יפת מאשר ששלמה הוא יוצר ספר משלי וכן שיר השירים וקהלת, הרי כאן הוא פותח בהצגת גישתו בעניין עריכת ספר משלי. הוא מודיע שספר משלי מיוחס לשלמה, אך לא מציין שהוא כתבו. יפת מוסיף באותו משפט פתיחה ומגדיר את שלמה כאומר התכנים, לא ככותבם. כלומר, לשיטת יפת, שלמה מסר את דבריו בעל פה ורק מאוחר יותר הם הועלו על הכתב, זאת ועוד, לא כל החומר המצוי בספר משלי אכן נאמר על ידי שלמה, ויש בו גם מדברי חכמים שקדמו לו וגם מדבריה של אמו בת-שבע. בפירושו למשלי כה 1 יפת אף מזהה את עורכי הספר. ראו גם פירושו למשלי כב 18 ולפירושו למשלי לא 10-31, ששון, משלי, 405-406, 436, 524-528. לדיון מפורט בתפיסת עריכת ספר משלי בעיני יפת, עיינו ששון, חיבור.

מושגים שהם מכלול תת־הסוגות בספר זה והן חֲכָמָה, מוֹסֵר, בִּינָה, מוֹסֵר הַשֶּׁפֶל, עֲרָמָה, דְּעַת, מְזֻמָּה, לָקַח, מְשָל, חִידוֹת, יִרְאַת ה'. אולם החֲכָמָה היא שורש הידיעות, אני מתכוון לומר שהיא מקור (הידע) השכלי ו(הידע) הנובע מהתגלות. הבינה היא החכמה שמגיע אליה זה הבוחן באמצעות התבוננות גם את הידע השכלי וגם את הנובע מההתגלות. לזאת הוא מתכוון באומרו אֲמָרִי בִּינָה. מוֹסֵר הוא סוגי ענישה כגון הוצאה להורג, השפלה, הכאה, כליאה, פציעה, ותוכחה. האל בחר ב(אמצעים) אלו כדי לייסר את האנשים (החוטאים) וכדי שיירתעו הנותרים, כפי שנאמר על אחדים מ(אמצעים) אלו וְכֹל־הָעַם יִשְׁמְעוּ וַיֵּרְאוּ (דברים יז 13). ומאמרו מוֹסֵר הַשֶּׁפֶל כולל מוֹסֵר שכלי בעל מנעד רחב מאוד ולכן אמר בנוגע אליו הַשֶּׁפֶל, כמו למשל מאמרו לִךְ־אֶל־נַמְלָה עֲצֹל (משלי ו 6) וכמו מאמרו עַל־שִׁדָּה אִישׁ־עֲצֹל עֲבָרְתִי (משלי כד 30). הוא מציין שלושה מושגים והם צָדֵק <וּמִשְׁפָּט> וּמִשְׁרִים ומיידע שהחֲכָמָה היא צָדֵק והמוֹסֵר מִשְׁפָּט וְאֲמָרִי בִּינָה מִשְׁרִים.²² אחרי שהזכיר ארבעה אלו אמר לְתַת לְפִתְאִים עֲרָמָה (משלי א 4) וגם זה פרק רחב יריעה שטמונים בו עניינים שונים כגון אמרתיו מסוג 'אל תעשה כך וכך' בדומה למאמרו בְּנִי אִם־יִפְתַּח־חַטָּאִים אֶל־תִּבֵּא (משלי א 10) והמשך המאמר. לדברים מסוג זה הוא מתכוון באמרו לְתַת לְפִתְאִים עֲרָמָה. דְּעַת היא ידיעת הדברים לעמקם וגם היא עשויה יריעה רחבה כפי שמוזכר בפרק על הזונה. מְזֻמָּה פירושה עידוד הצעיר ללמוד כדי שיקבל השראה ויפיק ממנו תועלת וכדי שיימנע מן נזק. לָקַח הוא הידע הנוסף לאדם החכם לאחר ששמע את דברי שלמה בן דוד שהרי יש בהם פירוט רב של המצוות כמו למשל מאמרו אֶל־תֵּאמַר לְרַעַךְ לִךְ וְשׁוּב (משלי ג 28) וכמו מאמרו לְמַה־לָּקַח מִשְׁכָּבְךָ מִתְחַתֶּיךָ (משלי כב 27). והמשל, כבר הוקדם הדיון בו, וייתכן שמתכוון בו אל מה שמביא בסוף הספר כגון מאמרו שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי (משלי ל 18) ו(אחרים) כמוהו. החידות הן מאמרים שיש להם מטרה וכבר הקדים וציין אותן כגון מאמרו על החכמה אשר בנתה ביתה ובשלה ומזגה שיכר ושלחה את נערותיה, וכאלו יש רבים במשלי, וזה דומה למאמר שמשון, מְהַאֲכֵל יָצָא מֵאֲכָל (שופטים יד 14). אמר בפרק זה דְּבָרֵי חֲכָמִים כיוון שהם מיוחדים לחכמים שקדמו לו, כמו זה.²³ פרק זה מובן למי שעומד על הידע הגלוי ועל הדברים הנאמרים על דרך הפשט המשוללים מטפורות ו(נטולים) משמעות נסתרת. יִרְאַת ה' קודמת לכל הידיעות מן הבחינה

22 בהשוואה זו יפת קושר בין משלי א 2 ומשלי א 3 ועל ידי כך מצביע על חפיפה בין המושגים בשני הפסוקים. אחד מהמאפיינים החשובים בפירושו יפת למשלי הוא הקישור המתמיד בין הפסוקים, שמטרתו להראות את ההיגיון והשלמות ברצף הפסוקים. על כך ראו ששון, שיטות, עמ' 164-181, וכן ששון, משלי, עמ' 40-48.

23 יפת מתייחס כאן לדברי שמשון, כדוגמה לדברי חכמים שקדמו לשלמה ואשר מכלול מדבריהם, לטענת יפת, נמצא בספר משלי.

שמי שאינו ירא את ה' אינו מבקש דבר מכל זה. יש כאן ידיעה הקודמת ליראת ה' ויש כאן ידיעה שראשיתה יראת ה'. הידיעה הקודמת ליראת ה' היא ידיעת האל, יתעלה, באמצעות אותותיו, וכשאנו יודעים אותו, חובה עלינו אז להבין את היררכית הדברים על פיו כגון מה טוב ומה רע, וזאת כדי שנתרחק ממעשה רע ונזדרז לבצע את המעשה הטוב. שכן אם לא נירא אותו ולא נחשוש מעונשו לא נתרחק מהחטא ו(לא) נמלא אחר מצוותיו. לשם כך אמר יְרָאתָ ה' רֵאשִׁית דָּעַת. הוא עודד את האנשים בסוף פרק זה ליראת ה' אך ייתכן גם שהוא מתכוון במאמרו יְרָאתָ ה' רֵאשִׁית דָּעַת למדעים שאינם הלכה כגון מדע תנועת הכוכבים, מדע הרפואה וההנדסה ושאר המדעים המצויים. אמר יְרָאתָ ה' רֵאשִׁית דָּעַת, כלומר יראת ה' קודמת לכל מדע, כמו וְרֵאשִׁית שְׁמַנִּים יִמְשְׁחוּ (עמוס ו 6). אחר כך אמר חֲקֵמָה וּמוֹסָר אֱוִילִים בְּזוּ וּהִזְכִּיר את שני המושגים הראשונים מרשימת אחד עשר המושגים, שהם הבסיס. הוא מסר שאין להם כל ערך אצל הבור. וכבר הבהיר שלמה בספר זה את עליונותם ועוצמת תועלתם, אילו ידעו את הפוטנציאל שלהם לא היו בזים להם אלא היו מרוממים אותם כמאמרו וְעָרוּמִים יִכְתְּרוּ (משלי יד 18). לאחר שכתב מבוא שבו הסביר את מטרות ספר זה החל לדון בכל עניין ועניין שהוזכר במבוא.

ביבליוגרפיה

ארדר, מעתולה:

Erder, Yoram, "The Karaites and Mu'tazilism," in Abdelwahab Meddeb and Benjamin Stora (eds.), *A History of Jewish-Muslim Relations from the Origins to the Present Day* (Princeton: Princeton University Press, 2013): 778-787.

בן-שמאי, כתבי היד:

ח' בן-שמאי, כתבי היד בערבית-יהודית באוספי פירקוביץ' – יפת בן עלי

אלבצרי – פירוש בראשית:

קטלוג לדוגמה: מקורות ומחקרים, ירושלים, תש"ס.

בן-שמאי, שיטות:

_____, שיטות המחשבת הדתית של אבו יוסף יעקוב אלקרקסאני ויפת בן

עלי, עבודת גמר לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשל"ח.

ברודי, ספרות הגאונים:

י' ברודי, צוהר לספרות הגאונים, תל אביב, תשנ"ח.

גולדשטיין, חיבור:

Goldstein, Miriam, "'Arabic Composition 101' and the Early Development of Judaeo-Arabic Bible Exegesis," *JSS* 55/2 (2010): 451-478.

גולדשטיין, פרשנות:

———, *Karaite Exegesis in Medieval Jerusalem: The Judeo-Arabic Pentateuch Commentary of Yūsuf ibn Nūh and Abū al-Faraj Hārūn* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2011).

גימרט, מעתזלה:

Gimaret, D., "Muʿtazila," in H.A.R. Gibb et al. (eds.), *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, 12 vols. (Leiden: Brill, 1960-2002), vol. 7: 783-793.

גרדט, עקליאת:

Gardet, L., "Aḳliyyāt," in: *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 27 July 2016 <http://dx.doi.org.ezproxy.cul.columbia.edu/10.1163/1573-3912_islam_SIM_0484>

דרורי, הספרות הקראית:

ר' דרורי, על תפקידה של הספרות הקראית בתולדות הספרות היהודית במאה העשירית, דפים למחקר בספרות, ט, תשנ"ד, עמ' 101-110.
דרורי מגעים:

_____, ראשית המגעים של הספרות היהודית עם הספרות הערבית במאה העשירית. תל אביב, תשל"ח.

ווקסלר, אסתר:

Wechsler, Michael, *The Arabic Translation and Commentary of Yefet ben ʿEli the Karaite on the Book of Esther* [Karaite Texts and Studies, vol. 1 Études sur le judaïsme medieval, XXXVI] (Leiden: Brill, 2008).

זבנובסקה, בראשית:

Zawanowska, Marzena, *The Arabic Translation and Commentary of Yefet ben ʿEli the Karaite on the Abraham Narratives (Genesis 11:10-25:18)* [Karaite Texts and Studies, vol. 4 Études sur le judaïsme medieval, XLVI] (Leiden: Brill, 2012).

טריטון, חינוך:

Tritton, Arthur, Stanley, *Materials on Muslim Education in the Middle Ages* (London: Luzac, 1957).

סימון, גישות:

א' סימון, ארבע גישות לספר תהלים, רמת-גן, תשמ"ב.

פוליאק, אוריינות:

מ' פוליאק, אוריינות, קראות, היקרעות: משבר התורה הדואלית והתגובות לו במחשבה היהודית בארצות האסלאם בימי הביניים, ציון פ/ג תשע"ה, עמ' 343-405.

פוליאק, היפוך:

———, “The Karaite Inversion of “Written” and “Oral” Torah in Relation to the Islamic Arch-Models of Qur’an and Hadith,” *Jewish Studies Quarterly* 22 (2015): 243-302.

פוליאק, מגמות:

———, “Major Trends in Karaite Biblical Exegesis in the Tenth and Eleventh Centuries” in idem (ed.), *Karaite Judaism: A Guide to its History and Literary Sources* (Leiden: Brill, 2003): 363-413.

פוליאק, מסורת:

———, *The Karaite Tradition of Arabic Bible Translation: A Linguistic and Exegetical Study of Karaite Translations of the Pentateuch from the Tenth and Eleventh Centuries C.E.* [Études sur le judaïsme médiéval, XVII] (Leiden: Brill, 1997).

פרימרק, הקדמה:

Freimark, P., “Muqaddima,” in H.A.R. Gibb et al. (eds.), *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, 12 vols. (Leiden: Brill, 1960-2002), vol. 7: 495-496.

קאפח, משלי:

” קאפח, משלי עם תרגום ופירוש רס”ג, ירושלים, תשל”ו.

רובינסון, פרישות:

Robinson, James T., ed. and trans. *Asceticism, Eschatology, Opposition to Philosophy: The Arabic Translation and Commentary of Salmon ben Yeroham on Qohelet (Ecclesiastes)* [Karaite Text and Studies, vol. 5, Études sur le Judaïsme médiéval, XLV] (Leiden: Brill, 2012).

ריאד, מבוא:

Riad, Eva, *Studies in the Syriac Preface* (Acta Universitatis Upsaliensis Studia Semitica Upsaliensia; Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1988).

שרייבי, סוגת המבוא:

Chraïbi, Aboubakr, “L’émergence du genre “Muqaddima” dans la littérature Arabe,” in J. D. Dubois and B. Roussel (eds.), *Entrer en matière: les prologues* (Paris: Cerf, 1998): 89-101.

ששון, חיבור:

Sasson, Ilana, “The *Mudawwin* Revisited: Yefet ben Eli on the Composition of the Book of Proverbs,” *JJS* 67/2 (2016): 327-339.

ששון, מסורה:

———, “Masorah and Grammar as Revealed in Tenth Century Karaite Exegesis,” *JSIJ* 12 (2013): 1-36.

ששון, משלי:

———, *The Arabic Translation and Commentary of Yefet Ben ʿEli on the Book of Proverbs* [Karaites Texts and Studies, vol. 8 Études sur le judaïsme medieval, LXVII] (Leiden: Brill, 2016).

ששון, סעדיה:

———, “The Book of Proverbs between Saadia and Yefet,” *Intellectual History of the Islamic World* 1 (2013): 159-178.

ששון, שיטות:

———, “Methods and Approach in Yefet ben ʿElī al-Baṣrī’s Translation and Commentary on the Book of Proverbs.” PhD diss. (The Jewish Theological Seminary of America, 2010).